

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Ekim / 2017, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 316-325

(Gönderim Tarihi: 31 Ekim 2017 Kabul Tarihi: 31 Ekim 2017)

KUR'AN TARİHİ

MUSTAFA ÖZTÜRK-HADİYE ÜNSAL

Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017

(Birinci baskı Aralık 2016, İkinci baskı Ocak 2017 Ankara Okulu Yayınları)

Emine Özbek Sert*

Mustafa Öztürk'ün ifade ettiği üzere Modern dönemde Kur'an'ı anlamada yöntem meselesi tartışılmaktadır. Fakat Kur'an'ı anlama ve açıklamada yöntemden önce, onu nasıl algıladığımız konusunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Çünkü Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama tarzımızı belirleyen en önemli faktörlerden biri "vahiy" diğeri Kur'an'la ilgili "metin telakkimiz" dolayısıyla vahyin metinleşme sürecine ilişkin kanaatlerimizdir. Bu kanaatlerimiz ise Kur'an tarihine dair bildiklerimizin ne kadar sağlam, sağlıklı ve hesabı verilebilir olduğu meselesiyle yakından ilgilidir. (s. 9) Bu çalışma da belirtilen noktalarda kanaatlerimizi şekillendiren malumatları gözden geçirmemizi sağlayacak niteliktedir.

Kur'an Tarihi adlı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümler Mustafa Öztürk, üçüncü bölüm ise Hadiye Ünsal tarafından kaleme alınmıştır. Genel olarak bir önsöz, iki müellif tarafından ayrı ayrı iki giriş, sadece Hadiye Ünsal tarafından bir değerlendirme ve sonuç bölümüne son olarak da iki müellifin kaynakçalarına ayrı ayrı yer verilmiştir. Birinci bölümde "Kur'an Vahyinin Metinleşme Tarihi" ana başlığı altında Kur'an'ın yazımı, cem'i ve istinsahı, özel Mushaflar, Kur'an metnine müdahale gibi konular ihtilafli ve tartışmalı noktalarıyla işlenmiştir. "Mushaf Tertibi" ana başlığını taşıyan ikinci bölümde Mushaf lafzı, ayetlerin ve surelerin tahdidi, adedi, tevkiîlik-ictihâdîlik meselesi işlenmiş, Sünni geleneğin genel kabullerine ve karşıt görüşlere yer verilip müellif tarafından ciddi tenkitlerde ve tercihlerde bulunulmuştur. Hadiye Ünsal'ın ele aldığı üçüncü bölüm ise "Nüzul Tertibi" ana başlığı

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eozbek@pau.edu.tr

altında: Erken, klasik ve modern olarak dönemlere ayrılmış, her dönemde nüzul tertibine yönelik yapılan listelere yer verilip değerlendirmede bulunulmuştur. Bu dönemlere ek olarak “Apokrif Mushaftaki Nüzul Tertibi” başlığı altında 20. asrın ilk başlarında bulunan yazma mushaftaki nüzul tertibi aktarılıp kısaca Cumhuriyet dönemi Türkiye’indeki nüzul tertipli çalışmalara değinilmiş ve “Değerlendirme ve Sonuç” kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

Müellif Mustafa Öztürk *önsöz* kısmında; çalışmanın bölümlerine dair özet bilgi verdikten sonra; eserin Kur’an tarihiyle ilgili sıkıntılarla yüzleşmek, mümkün olduğunca bunları çözmek, çözümsüz sorunlar varsa da bunları itiraf etmek düşüncesinden hareketle ortaya çıktığını; Kur’an tarihindeki tüm boşlukları doldurmak ve tüm karanlık noktaları aydınlatmak gibi bir iddia taşımadığını, zaten kaynaklarda aktarılan malumatın da buna pek imkân vermediğini belirtmiştir. Bu çalışmadan amaçlananı; Müslüman araştırmacılara ait eserlerde aktarılan bilgilerin özgünlük değeri taşımadığı, eserlerde yer verilen rivayetler, hâkim görüş ve genel kabuller başta olmak üzere birçok meselenin titiz bir şekilde yeniden incelenmesi gerektiği yönünde farkındalık oluşturmak, şeklinde özetlemiştir. (s. 8)

Bu çerçevede müellif; İslami kaynaklarda Kur’an’ın metinleşme tarihi bağlamında aktarılan rivayetlerin ve bilgilerin alanın karanlık noktalarını aydınlatması şöyle dursun daha da yoğunlaştırdığını, Müslüman âlimler tarafından birbiriyle çelişen rivayetlerin hiçbir sıkıntı yokmuş gibi aktarıldığını ifade etmiş; son dönemdeki Muhammed Hamidullah, Muhammed Mustafa el-A’zamî, Muhammed Salim Muhaysın, Abdüssabûr Şâhîn gibi Müslüman araştırmacıların Kur’an tarihiyle ilgili eserlerinde gözlemlediği umumi gevşekliğin böyle bir kanaate varmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bunların yanı sıra, zikredilen isimlere ait çalışmalardaki yaklaşımın daha çok duygusal olup objektiflikten uzak operasyonel bir şekilde, bugünden kalkarak geçmişi istenilen/temenni edilen şekilde inşa etme çabası olarak nitelenebileceğini, böyle bir tarih yazımının ise “hasıraltı etmek” deyiminde ifadesini bulan bir amaç ve işleve sahip olduğunu iddia etmiş (s. 8) ve çalışmada genel olarak bu iddiayı vurgulayıp delillendirmeye çalışmıştır.

Giriş’de ise Kur’an tarihinin, Sünni kaynaklardaki boşluklar ve çelişkili rivayetler nedeniyle erken dönemlerden itibaren Gâliyye (Gulât-ı Şia), Bâtıniyye,

Melâhîde, Zenâdîka gibi isimlerle anılan çeşitli fırkalarca bir takım eleştirilere maruz kaldığı; Ehl-i sünnet ulemasının ise tüm eleştirilere rağmen, sahabilerin farklı rivayetlerini hiç dikkate almadan Kur'an metninin nüzul tarihinden itibaren mütevâtir nakille tek harfi bile değişmeksizin çağdan çağa intikal ettiği hususunda kesin bir inanç geliştirdiğini ve bu inancı müdellel kılmak için eserler telif ettiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Kur'an tarihi alanında günümüze ulaşan en eski yazılı eserin hicri 2. asrın ikinci yarısı ile 3. asrın ilk yarısında yaşamış olan müelliflere ait olduğunu belirtip Kur'an tarihine ve Kur'an'ın nüzul tertibine dair önemli bilgiler aktaran klasik ve modern dönem eserleri ile oryantalistler tarafından yapılan çalışmaları zikredip kısaca değerlendirmede bulunmuştur. (s. 9-18)

Kur'an Vahyinin Metinleşme Süreci ana başlığını taşıyan birinci bölümde müellif, Arap toplumunun kültürel alışkanlıkları, yazılı kültüre mesafeli oluşları, bilhassa da Mekke döneminin ilk on küsur yılı kaynaklarda aktarılan bilgilerin yeterli ve sarîh olmadığı dikkate alındığında vahyin düzenli ve sistemli bir şekilde kaleme alındığı noktasında bir tereddüdün oluşması gerekirken Sünnî ve Şii-İmâmî geleneklerde bu noktada herhangi bir şüphenin dile getirilmediğini belirtmiştir. (s. 19-20)

Kur'an'ın sistemli bir şekilde yazılmadığı yönündeki rivayetler bizlere bir yandan Kur'an vahyinin Hz. Peygamber ve sahabe nazarında şuan bizlerin anladığı gibi iki kapak arasına dercedilip gelecek nesillere miras olarak aktarılması gereken yazılı bir metinden ziyade anlam merkezli olarak tebliğ edilmesi gereken bir ilahi mesaj olarak algılandığını, diğer yandan sahabilerin Hz. Peygamber hayatta iken vahyin kaybolması, unutulması ve Kur'an metnine bir takım bilgilerin karışması vb. endişe taşımadıklarını gösterir. (s. 23-46)

Müellif, vahiy kâtipliği konusunu *Vahiy Kâtipliği ve Kâtiplik Sekreteryası* olarak adlandırdığı özgün, meseleyi özetleyen, birazcık da ironik olarak niteleyebileceğimiz bir başlık altında işlemiştir. Bu bağlamda vahiy kâtibi olarak zikredilen isimlere yer verip öne çıkan şahısları değerlendirmiş, vahiy kâtipleri olarak zikredilen kişilerin bu işi resmi bir görev olarak mı yoksa teberrüken mi yaptıkları meselesinin tartışmaya açık olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in farklı yer ve zamanlarda farklı koşullarda nazil olan ayet gruplarını nüzulünden sonra birkaç vahiy kâtibinden birini yanına çağırıp tüm ayetleri tek tek yazdığını iddia etmenin ne kadar makul olduğunu sormuş,

yazıyla tespit edildiği iddia edilen üçte ikilik kısmın yazılı metin olarak Medine'ye kimler tarafından ve nasıl taşındığına dair net bilgiler verilmediği dolayısıyla bu iddianın birçok karanlık nokta ve tanımlanmamış alanla karşılaşmamıza yol açtığına dikkat çekmiş ve konuya dair görüşlerine yer vermiştir. Ona göre rivayetlerden hareketle Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazımının teberrük amaçlı olduğu, bir yönüyle sahabenin özel Mushaf sahibi olma arzusu bir yönüyle de Kur'an'ın mesajını daha geniş muhitlere ve kitlelere iletme maksadıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in hicret sırasında hiçbir yazılı Kur'an metnini Medine'ye götürmediği, Kur'an'ın Mekke'den Medine'ye naklinin hafıza (ezber) yoluyla gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim Medine döneminde de vahyin yazıya geçirilmesi resmi hüviyet taşımaz. Eğer aksi varit olsaydı, Hz. Peygamber'in talimatıyla düzenli ve sistemli olarak yazılan vahiyler, Hz. Ömer'in cem teklifiyle birlikte derhal hazır bulunduğu mekânlardan alınır ve Mushaf haline getirilirdi. (s. 49-58)

Müellif *Arza Meselesi ve Mahiyeti* alt başlığı altında “arz ve “muâraza” kelimelerinin anlamlarını vererek konuya giriş yapmış, meselenin belirgin olmayan noktalarına dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber'in itikâf tecrübesinin İslam uleması tarafından “arza” diye terimleştirilip ‘kontrol maksatlı Kur'an müzakeresi’ olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir. Buna göre arza meselesi; Müslüman âlim ve araştırmacılar tarafından Kur'an vahyinin her türlü tahriften korunduğunu, Kur'an metninin iç düzen ve tertibinin tevkifi olduğunu, mütevâtir ve meşhur sayılan kıraatlerin meşruiyetini Cibril'le Hz. Peygamber arasında gerçekleşen arzadan aldığını temellendirmeye yönelik kullanılmıştır. Arza esnasında kâtiplerin ayetlerdeki yazım yanlışlarını düzelttiği, mensûh ayetlerin ayıklandığı şeklindeki iddialar ise bu işin altından ancak bilgisayar ve Word programı gibi teknolojik imkânlar kullanılarak kalkılacağı unutulmuş ve üretilmiştir. (s. 60-68)

Kur'an'ın Cem'i mevzusuna gelindiğinde müellif, Caetani ve Nöldeke gibi müsteşriklerin Kur'an'ın cem'i meselesinin Yemâme savaşına bağlanmasını gerçekçi bulmadıklarını ifade edip bu tespitlerin bir çırpıda reddedilebilecek türden olmadığına dikkat çekmiştir. Daha sonra Hz. Ömer'in Kur'an'ı cem etme teklifinin gerekçesini düzen ve disiplini çok önemseyen şahsiyetinde aramanın daha doğru ve bu bağlamda ilahi kelamı bir araya toplamak suretiyle somut bir sembol oluşturmayı amaçladığından

söz etmenin daha makul olduğunu zikretmiş, Siffin savaşını örnek göstererek de (s. 80-83) meseleler arasında dikkat çeken bir bağlantı kurmuştur.

İstinsah Heyeti ve İbn Mes'ud'un Muhalefeti alt başlığı altında müellif; tarih ve tabakat kitapları incelendiğinde, heyet üyeleri ile Hz. Osman arasında çok sıkı bağlantılar ve özel yakınlıklar bulunduğu görüldüğünü ifade etmiş, istinsah heyetinde yer alan bazı kişiler hakkında Hz. Osman ile olan yakınlığını gösteren bilgiler aktarmıştır. Bu kişiler; Zeyd b. Sâbit, Ebû Osman Saîd b. Âs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'dır. Bu bağlamda Hz. Osman'ın istinsah heyetini kendisine ve sülalesine yakınlık kıstasına göre oluşturduğu, dolayısıyla İbn Mes'ud'un istinsah faaliyetine yönelik serzenişlerinde çok da haksız olmadığı tespitinde bulunmanın mümkün olduğunu belirtmiş, Cevdet Paşa (ö.1895)'nin Kur'an tarihiyle ilgili risalesinden aktardığı ifadelerle de görüşünü desteklemiştir. (s. 101-111)

Lafzı Mensuh Ayetler Meselesi'ne gelindiğinde; kaynaklarda birçok ayetin kaybolup gittiği yönünde rivayetlerin yer aldığını, bu rivayetlerden hareketle de bazı Şii çevreler ile müsteşriklerin Kur'an metnine müdahalede bulunulduğu ya da Kur'an metninin otantik formuyla günümüze ulaşmadığı yönünde iddialar ortaya attığı; bu gibi sebeplerle de Sünni âlimlerin bu rivayetleri "haber-i vâhid", sübut yönüyle sahih kabul edilen rivayetleri ise "tilaveti mensûh ayet" kapsamında değerlendirildiğine dikkat çekmiştir. Fakat müellife göre, Kur'an'ın Kur'an oluşuna dair ilk bilgi kaynağımızın dahi haber-i vâhid olduğu düşünüldüğünde bu değerlendirme problemlidir. 'Tilaveti mensûh hükmü bâki' anlayışı geriye doğru tarih inşasıyla oluşturulmuş gibi görünmektedir. Zira; birçok sahabinin "Bu sure vaktiyle şu kadar ayetten müteşekkildi; bilahare ayetlerin bir kısmı ref oldu ya da bize unutturuldu" gibi beyanları sonraki Müslüman nesiller tarafından yadırganmış, nüzul döneminde sosyal akış içerisinde nesh hadisesi gayet tabii bir durum olarak algılanırken elimizdeki Kur'an metninde nâsih-mensuh ayetlerin bir arada yer alması tearuz ve tenakuz problemine yol açtığı için İslam uleması "Şu şu ayetler mensûhtur" demek zorunda kalmıştır. (s. 123-137)

Mushaf Tertibi ana başlığını taşıyan ikinci bölüme girişte müellif; bu konuda İslami kaynaklarda aktarılan bilgilerin ihtilafli olduğunu, İslam âlimlerin tevkîflik, Şii çevreler ile son dönemde Richard Bell (ö.1952), Regis Blachere (ö.1973) gibi oryantalistlerin ise ictihâdîlik görüşünü savunduklarını ifade etmiştir. Daha sonra

“Mushaf” kelimesinin anlamı ve kökü hakkındaki görüşleri aktarmış ve tevkîfilik ve ictihâdîlik iddiaları için öne sürülen delillere yer verip tercihlerde bulunmuştur. Ona göre tevkîfilik delili olarak öne sürülen delillerden en kuvvetlisi Hz. Peygamber’in sureleri namazda veya hutbelerde belli bir tertibe göre okuması ve buna birçok sahabinin tanık olmasıdır. Ancak bu da Kur’an’daki surelerin birçoğunun peyderpey vahyedildiği, özellikle Bakara, Nisa, Maide gibi geniş hacimli Medeni surelerin nüzulünün uzun zamana yayılmış olarak gerçekleştiği düşünüldüğünde problemlidir. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in namazda çok geniş hacimli surelerin tümünü baştan sona okuma ihtimali zayıftır. (s. 161-183) İctihâdîliğin delili için ise Tevbe 9/128-129. ayetlerin hangi surenin neresine yerleştirileceği hususunda Hz. Ömer veya Zeyd b. Sâbit’in, “*Şayet bunlar üç ayet olsaydı müstakil bir sure yapardım*” mealindeki rivayeti göstermiştir. Ebu Bekr İbnü’l-Enbârî (ö.328/940), el-Kirmânî (ö.500/1106) ve et-Tîbî (ö.743/1343) gibi İslam âlimleri tarafından ileri sürülen; Kur’an’daki ayet ve surelerin tertibinin Levh-i Mahfûz’daki tertiple birebir aynı olduğu yönündeki iddiaların temelinde ise bir açıdan Kur’an’ı tazim ve tebcil gayreti, bir açıdan da kelâm-ı kadîm fikriyle irtibatlı kelâmî kabuller vardır. (s. 192-246)

Müellif kaynaklarda Kur’an metninin sureler halinde bölümlere ayrılmasıyla ilgili izahların sanki masa başında yazılmış bir metnin, yazar tarafından planlanması ve içindekiler kısmının oluşturulması safahatını betimler nitelikte olduğunu ifade edip bu görüşünü Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344)’nin yaptığı değerlendirme ile desteklemiştir. (s. 219) Daha sonra müellif sure tertibine ilişkin görüşlere ve bu görüşlerin delillerine yer vermiş, ilk dönemlerde İslam dünyasında ictihâdîlik görüşü hâkim iken son dönemde tevkîfilik görüşünün baskın hale geldiğini belirtmiştir. Bu durumun temel saiklerinden biri olarak da oryantalistik iddialara savunmacı reflekslerle cevap verilmesini göstermiştir. (s. 245-248)

Üçüncü bölüme gelindiğinde müellif Hadiye Ünsal *Nüzul Tertibi* ana başlığını taşıyan çalışmasının *giriş* kısmında; klasik dönemde tefsir yazımında Mushaf tertibinin esas alınıp nüzul tertibine göre tefsir yazma ihtiyacı hissedilmediği; İbn Habîb en-Nîsâbûrî (ö.406/1015)’nin *Kitabu’t-Tenbih ala Fazli Ulumi’l-Kur’an* adlı eserinde ayetlerin ve surelerin ne zaman nerede indiği meselelerine yer vermesinin yanı sıra Mekke ve Medine dönemlerini ilk, orta ve son safha şeklinde kategorize edip nüzulle

ilgili bu detayları bilmenin önemini vurgulamasına rağmen geleneksel tefsir tarzında bir değişime yol açmadığını ifade etmiştir. Bunun nedeni olarak Mushaf tertibine kutsiyet atfedilmesi ve tertibin mu'ciz kabul edilmesini göstermiş, tefsirde Mushaf tertibine riayet geleneğinin Kur'an'daki her bir ayetin referans metni olarak kullanılmasıyla alakalı olduğunu söyleyebileceğini belirtmiştir. Modern döneme gelindiğinde nüzul tertipli tefsirlerin Müslüman âlimler arasında revaç bulmasının nedeni olarak Mustafa Öztürk'ten aktardığı; İslam dünyasında 'öze dönüş söylemi'ni ve müsteşriklerin Kur'an metniyle ilgili tarihlendirme çalışmalarını göstermiştir. (s. 252-253)

Müellif erken dönem sahabeye isnat edilen nüzul tertipleri arasında Hz. Ali, Hz. Osman ve İbn Abbas'a isnat edilen nüzul tertiplerine yer vermeden önce bu sahabilere dair özet bilgiler vermiş daha sonra bu sahabilere isnat edilen nüzul tertibi listesini tablo halinde sunmuş ve tertibe yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellife göre İbn Sad (ö.230/845), Şehristânî (ö.548/1153) ve Arthur Jeffery gibi kişilere ait muhtelif kaynaklarda Hz. Ali'ye birden fazla nüzul tertibi nispet edilmesine rağmen bunların hiçbirini sağlam delillerle temellendirilmemiştir. Tabiine nispet edilen nüzul tertipleri olarak Câbir b. Zeyd, İkrime tarikiyle gelen Hasan el-Basrî, İbn Şihâb ez-Zührî ve Muhammed b. Nu'mân b. Beşîr'in tertiplerini zikredip bu tertipleri tablolar halinde vermiştir. Mukâtil b. Süleyman'ın ricaline atfedilen nüzul tertibi ile İbn Vâkîd ve Ca'fer es-Sâdik'a atfedilen tertipler de tabiinden sonraki nesillere ait nüzul tertibi olarak aktarmıştır. Klasik dönem için, muhtelif nüzul tertiplerinin senetsiz olarak aktarıldığını belirttikten sonra Mâverdi (ö.450/1058) ve Ebü't-Tâhir Mecdüddîn el- Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Hâzin (ö.741/ 1341), Zerkeşî, Burhanüddin el-Bikâî (ö.885/1480) ve Kadî Hüseyin el-Diyârbekrî (ö.990/1582)'nin naklettiği nüzul tertibini aktarmıştır. (s. 261-299)

Modern Dönem'e gelindiğinde müellif; bu dönemde Kur'an'ın nüzul süreci ve tertibinin İslam dünyasında yoğun bir merak ve ilgi konusu olduğunu ifade edip bunun sebebi olarak Kur'an araştırmalarında oryantalistik gelenekten etkilenmeyi göstermiştir. Buna göre etkilenmenin görüldüğü bariz konulardan biri Kur'an'ın nüzul evrelerinin belirlenmesi ve en azından sure düzeyinde tarihlendirilmesidir. (s. 300)

Daha sonra müellif Müslüman âlim ve araştırmacılarının nüzul tertibine dayalı meal ve tefsir çalışmalarının ilk olarak Hindistan ve Mısır coğrafyalarında başladığını

ifade edip Hint alt kıtası içinde Mirza Ebü'l-Fazl (ö.1956)ve Kadiyaniliğin Lahor kolunun lideri Mevlana Muhammed Ali (ö.1951)'yi; Mısır'da Seyyid Kutub (ö.1966) ve Aişe Abdurrahman Bint Şati'(ö.1998)yi bu yöntemle eser verenler; Bint Şati'nin takip ettiği yöntemin fikir babası eşi Emin el-Huli (ö.1966) ve Yusuf Râşid'i bu metodun savunucu-önericileri, Abdullah Draz (ö.1958)'ı da bunların aksine Mushaf tertibini savunan araştırmacılar olarak zikretmiştir. Muhammed İzzet Derveze (ö.1984), Molla Huveys (ö.1978), Abdurrahman Habenneke el-Meydani (ö.2004), Es'ad Ahmed Ali, Muhammed Abid el-Câbirî (ö.2010) gibi birçok ismi de İslam dünyasının farklı coğrafyalarında çalışma yapan ve eserlerinin tamamı yayımlanmış olanlar olarak saymış, daha sonra da bunlar arasından Mevlana Muhammed Ali, İzzet Derveze, Molla Huveys, Abdurrahman Habenneke, Es'ad Ahmed Ali, Câbirî ve Abdülmüteâl es-Saîdî'nin çalışmalarına dair özet bilgiler verip nüzul tertiplerini tablo halinde sunmuştur. Bu bağlamda müellifin söylediklerinden dikkat çekenleri özetleyecek olursak; Muhammed Ali *The Holy Qur'an with English Translation and Commentary* meal-tefsirinde sureleri tarihlendirme konusunda oryantalistik çalışmalardan önemli ölçüde faydalanmış, kronolojik çalışmanın mümkün olmadığını söylemesine rağmen birçok ayet ve surenin tefsirinde Mekki-Medeni ayrıma başvurup değerli tespitlerde bulunmuştur. Abdurrahman Habenneke *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür* adındaki nüzul tertibine göre hazırlamış olduğu on beş ciltlik tefsirinde nüzul tertibini esas alma gerekçesini; Kur'an vahyinin insan ve toplumu eğitme yolunu tespit ve bu bağlamda ilahi rehberliği daha iyi anlayıp kavramak olarak açıklamıştır. Es'ad Ahmed Ali de *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Müretteb* isimli surelerin nüzul tertibine göre ele aldığı tefsir çalışmasında bu yöntemi takip etmesindeki amacını; Hz. Peygamber tarafından tatbik edilen eğitim modelini ortaya çıkarmak ve İslam davetinin gelişim safhalarını açıklık kazandırmak, şeklinde özetlemiştir. Bu dönemle ilgili son olarak Câbirî'nin üç ciltlik *Fehmü'l-Kur'ani'l-Hakim* ve Saîdî'nin *en-Nazmu'l-Fenni fi'l-Kur'an* adlı eserlerine dair bilgiler aktarmıştır. (s. 301-316)

Apokrif Mushaflardaki Nüzul Tertibi alt başlığı altında ise Hindistan'ın Bankipur şehrinde 20. asrın ilk yıllarında, bazı ayetlerin Şii versiyonlarını içeren yazma bir Mushaf bulunduğunu ifade edip bu mushafta nüzul sırasına göre dizilmiş sure listesini tablo halinde vermiştir. Daha sonra Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki nüzul tertipli

çalışmalar olarak merhum M. Zeki Duman'ın *Beyanu'l-Hak: Kur'an'ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* adlı üç ciltlik tefsiri, Mustafa İslamoğlu'nun *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir* adlı eseri, Şaban Piriş'in *Kur'an Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsir* adlı çalışması ile Hakkı Yılmaz'ın *Nüzul Sırasına Göre Tebyinu'l-Kur'an İşte Kur'an* adlı on bir ciltlik eseri zikretmiştir. Bu eserlere vücut veren temel faktörü de Mustafa Öztürk'ün *Nuzûl of the Qur'an* adlı çalışmasından aktarmıştır. Buna göre temel sebep; "Kur'an bize yeter" anlayışıdır. Fakat bu anlayıştaki çevrelerce Hz. Peygamber ve sîretini temel almayı gerektiren meal-tefsir çalışmasının dikkate alınmasının ironik olduğu ifade edilebilir. (s. 317-318)

Son olarak *Değerlendirme ve Sonuç* kısmında müellif, çalışmasını özetlemenin yanı sıra değerli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre; İslami kaynaklardaki bilgiler ışığında Hz. Peygamber dönemine ait bir nüzul tertibinden söz edilemediği gibi ittifakla kabul gören bir tertip de bulunmamaktadır. Bununla birlikte tüm ayet ve surelerin ne zaman nazil olduğuna dair yeterli bilgiye sahip olmamız bir yana sahip olduğumuz bilgilerin de sahihliğinin şüpheli olması gibi nedenlerle ittifakla kabul gören bir tertip oluşturulmasının da imkânı yoktur. Nakledilen nüzul tertiplerinin birçoğunun tabiinden gelmesi, bu dönem neslinin Kur'an'ı yazılı bir metin olarak anlama ve yorumlamada karşılaşılan zorlukları aşmak için nüzul tertibini bir çözüm olarak görmüş, Kur'an'ın asıl mana ve mesajını yakalayabilmek için bu tarihi yeniden inşa etmeyi amaçlamış ve bu yöntemin gerekliliğine inanmış olabileceklerini gösterebilir. (s. 319-322)

Genel olarak; Mustafa Öztürk'ün sadece klasik dönem değil son dönem kaynaklarına da müracaat ederek, ele alınan konunun problemleri ortaya koyduğunu, bu konudaki görüşleri, genel kabulleri, varsa oryantalistlerin görüşlerine yer verdiğini, Müslüman araştırmacıların bazı saiklerle iddia ettiği mesnetsiz görüşleri ciddi eleştirilere tabi tuttuğunu, makul değerlendirmelerde ve tercihlerde bulunduğunu, bunu da sade bir dil ve anlaşılabilir bir üslupla yaptığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte bilgilerin dağınık bir şekilde ve mükerrer olarak karşımıza çıktığını da ifade etmemiz gerekir.

Çalışma iki ayrı müellif tarafından kaleme alınmış olsa bile bölümlerde aktarılan bilgilerde tutarlılık gözlemlenmekte; "Kur'an Vahyinin Metinleşme Süreci", "Mushaf Tertibi" ve "Nüzul Tertibi" bölümleriyle, bazı konular sadece problemleriyle

özet şeklinde ele alınmış olsa da Kur'an Tarihi'nde ele alınması gereken konuların işlendiği hissini vermektedir. Bu yönüyle bizim göre bildiğimiz kadarıyla Muhammed Hamidullah¹ ve İsmail Aydın'ın² çalışmalarından ayrılmaktadır. Hadiye Ünsal, kaleme aldığı *Nüzul Tertibi* başlığını taşıyan üçüncü bölümde; Tâbiünden sonraki nesillere ait nüzul tertibi, klasik ve modern dönem alt başlıkları altında nüzul tertiplerini aktarması ve değerlendirmesiyle Esra Gözeler tarafından yapılan *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*³ adlı çalışmadan ayrılmakta ve alana katkı sağlamaktadır. Mustafa Öztürk'ün de ifade ettiği üzere çalışma, Kur'an tarihi yazımının resmi inkılap tarihinden pek farklı olmadığını göstermeyi ve bu hususta farkındalık oluşturmayı hedeflemiştir. Eserin bu hedefi gerçekleştirebilecek nitelikte ve akademik hüviyete sahip olduğunu söyleyebilir, bu konularda akademik çalışma yapmayı düşünenlere alanın problemlilik-karadelik olarak nitelenebilecek noktalarını gözler önüne sermesiyle önemli katkılar sağlayacağı kanaatinde olduğumuzu belirtebiliriz.

¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Bütün Eserleri, ter: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, ed. Ahmet Baydar, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

² İsmail Aydın, *Kur'an Tarihi*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.

³ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kur'an Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016.